

XVI. YÜZYILDA KÜTAHYA SANCAĞI'NDA AHİLER VE AHİ ZAVİYELERİ*

AKHIS AND AKHI DERSHISH LODGES IN THE SANJAK OF KÜTAHYA (XVI. CENTURY)

BURCU AKBULUT**

Sorumlu Yazar

Öz

Kütahya, Anadolu Selçukluları ve Germiyanoğulları Beyliği döneminden itibaren Ahilerin faaliyet gösterdikleri önemli şehirlerden biridir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden itibaren şehirlerden köylere hatta mezralara kadar zaviyeler inşa eden Ahilerin adı geçen bölgedeki faaliyetlerinin incelenmesi Osmanlı şehir tarihi açısından oldukça önemlidir. Son zamanlarda her ne kadar ticari faaliyetleriyle ön plana çıksalar da Anadolu'nun en ücra köşelerine kadar nüfuz ederek zaviyeler inşa eden Ahilerin bölgenin gelişimindeki payı yadsınamaz.

Ahiler, kurdukları zaviyelerde bir yandan esnafın ahlaki ve dini terbiyesiyle meşgul iken öte yandan da zaviyelere gelen yolcuları ağırlama, yemek ikramı, zaviye mensuplarını barındırma ile fakir kimselere yardımcı olma gibi çeşitli hizmetlerde bulunmuşlardır. İlgili bağlamda Anadolu'nun pek çok bölgesinde kurmuş oldukları zaviyelerin varlığı, teşkilatın kültür tarihi açısından ne denli önemli olduğunu gözler önüne sermektedir. İşte buradan yola çıkarak Kütahya sancağındaki Ahilere ait vakıf, zaviye, mescit, çiftlik ve de ahi ismiyle anılan yerleşim yerlerinin sosyal ve iktisadi hayattaki etkileri çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Ahi, Zaviye, Vakıf, Çiftlik.

Abstract

Kütahya is one of the important cities where the Akhis have been active since the Anatolian Selçuk and Germiyanoğulları Principality period. Examining the activities of the Ahi, who build lodges from cities to villages an deven hamlets since the foundation of the Ottoman Empire, in the mentioned region is very important for Ottoman urban history. Although they have come to the fore with their commercial activities lately, the share of the Akhis in the development of the region, who penetrated to the remotest corners of Anatolia and built Dervish lodges, cannot be denied.

While the Akhi were busy with the moral religious upbringing of the tradesmen in the dervish lodges they established, on the other hand, they provided services such as hosting the passengers coming to their dervish lodges offering food, sheltering the members of the dervish lodges and helping the poor. In this context, the existence of the dervish lodges they established in many parts of Anatolia reveals how important the organization is for our cultural history. Starting from this point, the effects of the dervish lodges, foundations, farms, mosque and settlements called Akhis belonging to the Ahi in the Kütahya sanjak on social and economic life constitute the subject of our study.

Key Words: Kütahya, Ahi, Dervish Lodges, Foundation, Farm.

Araştırma Makalesi / Künye: AKBULUT, Burcu. "XVI. Yüzyılda Kütahya Sancağı'nda Ahiler ve Ahi Zaviyeleri". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, 110 (Haziran 2024), s. 227-245. <https://doi.org/10.60163/tkhcbva.1454977>.

* Bu çalışma "XVI. Yüzyılda Batı Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., E-mail: Burcu_5552@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1229-8188.

Giriş

Ahilik, XVIII. yüzyıldan itibaren hem Balkanlar'ı hem de Kırım'ı kapsayacak biçimde yaygın hale gelerek (Çağatay, 1989, 1; Çağatay, 1990, 40) bir yandan fetih ile gaza adımlarını kolaylaştıran askerî yapı, öte yandan da kasaba ile şehirlerde sanatkârlar ile çalışanları himayesine alıp ticari etkinliklere yön vermekte olan iktisadi bir kuruma karşılık gelmektedir (Gülerman-Taştekil, 1993, 3; Bozyiğit, 2000, 10). Selçuklular zamanından itibaren Osmanlı İmparatorlu'nun kuruluş ile gelişmesindeki çalışmalarına dek büyük roller üstlenmiş olan Ahiler üretim ile ticarete vermiş oldukları önem ile ekonominin ilerlemesine büyük katkı sağlamışlardır (Erol, 2017, 1).

Ahi zaviyeleri sanatkârlar ile esnafların dayanışma ile tanışmasını sağlayan içtimai ve iktisadi bir dernek niteliği taşıdığı kadar, üyelerin manevi ve ruhi gereksinimlerini de gereği gibi karşılayabilen kültür ve tasavvuf yuvasına dönüşmüştür (Kara, 2015, 127). Osmanlı zamanında da toplum içerisindeki sosyal dengenin önemli oranda vakıflar öncülüğünde sağlandığı açık bir şekilde görülmektedir. Bilhassa toplum, devlet ve kişi ilişkisi bakımından Ahilere ait vakıfların sosyal adalet ile barışın sağlanabilmesinde birinci derecede görev aldıkları bilinmektedir (Köprülü, 1942, 5). Kurdukları vakıf ve zaviyeler sayesinde toplum içerisinde önemli faaliyetler üstlenen Ahilerin Kütahya bölgesindeki faaliyetlerini inceleyeceğimiz makalemizde Ahilere ait zaviye ile vakıfların fazlaca önemli bir yekûn tuttuğu açık bir şekilde görülmektedir. Bunların birlikte analiz edilmesiyle Kütahya örneğinde Ahilere ait zaviyelerin ekonomik, sosyal ve mali durumunu ele almak da mümkün hale gelecektir.

Osmanlı Devleti'nin toplumsal ve ekonomik tarihini ortaya koymak konusunda tahrir defterleri önemli bilgiler barındırmaktadır. Tahrir defterlerine bağlı olarak yapılan çalışmamızda ana kaynak olarak Devlet Arşivi ve Tapu Kadastro Genel Müdürlüğüne bağlı Kuyud-ı Kadime Arşivindeki Kütahya, sancağına ait mufassal tahrir defterleri ile evkaf defterleri kullanılmıştır. Kütahya sancağının mufassal defterlerden TD 45 ile TD 49 numaralarına sahip defterler Devlet Arşivinde bulunmak ile beraber TD 45 numaralı defter II. Bayezid Devri'ne, TD 49 numaralı defterse I. Selim dönemine aittir. Maliyeden Müdevver TD 262 ile TD 617 numaralara sahip defterlerden TD 262 numaralı defterin tarihi tam olarak bilinmemek ile beraber, TD 617 numaralı defterinse 1606 - 1607 yılları arasını ihtiva ettiği açık bir şekilde görülmektedir. Bu defterlerden TD 47, TD 158 ve TD 48 numaralı defterlerse Kuyud-ı Kadime Arşivinde yer almaktadır. TD 47 ile TD 48 numaralı olanlar 1570 - 1571 yılları arası döneme ait olmak ile beraber, TD 158 numaralı olanın tarihi ise tam olarak bilinmemektedir. Kütahya sancağının evkaf defterlerinden olan ve Devlet Arşivinde yer alan, numarası TD 369 olan defter, Kanuni Sultan Süleyman zamanına; Kuyud-ı Kadime Arşivindeki numarası TD 560 olan defterse 1571 - 1572 yılları arasındaki döneme aittir. Yine sancağa ait defterlerden BOA, C. EV, nr. 531; BOA, C. EV, nr. 91; BOA, C. EV, nr. 525; BOA, C. EV, nr. 73; BOA, C. EV, nr. 242 numaralı Cevdet evkaf defterleri; KŞS, nr. 6302; KŞS, nr. 6298 ve KŞS, nr. 6294 numaralı Kütahya şeriyye sicilleri; VGMA, nr. 189 numaralı vakıf defteri; 91 ve 96 numaralı mühimme; 1, 2, 8, 9, 12, 13 numaralı ahkâm defterleri ve İE, EV, nr. 34 numaralı muhtelif dokümanlar da Ahiler ile alakalı oldukça önemli bilgiler barındırmaktadır.

İlgili kaynaklardan topladığımız bilgilerden yola çıkarak, Ahilere ait vakıf, zaviye, mescit, çiftlik ve Ahi adlı yerleşim yerlerini Kütahya sancağı özelinde belirlemeye çalışacağız. Bu cümleden olarak, bu çalışmanın hedefi; farklı fonlardaki arşiv belgeleri, defterler ve seyahatnameler aracılığı ile Ahi zaviyelerinin işlevlerini, zaviyelere bağlanan vakıfları ve bu vakıflara ait gelir kalemlerini, zaviyelere bağlanmış olan

vakıfların intikalini, zaviyelere mutasarrıf kişilerin ne tür çalışmalar yaptıklarını, Ahi zaviyelerinin bölgenin iskânındaki rollerini tespit etmektir.

1. Ahi Zaviyeleri

Zaviyelerin bir topluluğa üyeliği bulunan kişilerce vakıflara bağlanıp kurulmuş, yolculara içecek, yiyecek ya da yatacak yer temin eden binalardan oluştuğu da bilinmektedir (Ocak, Faroqhi, 1964, 468). Bütün bunların dışında zaviyeler çok yönlü gereksinimler dikkate alınıp inşa edilmiş yapılardır. Zaviyelerde geceleyen konuklar, zaviyelerde kendileri adına tahsis edilmiş olan olanaklar çerçevesinde tüm sosyal gereksinimlerini karşılayabildiği gibi, binek hayvanlarını da yerleştirebilecekleri istirahat alanlarını rahatlıkla bulabilirlerdi (Kara, 2015, 302).

Osmanlı İmparatorluğu'nda zaviyeler üç ayrı biçimde kullanılmıştır. Bunlardan ilki bir tarikata ait olarak içerisinde dervişlerin yaşamış olduğu ve yolcuların misafir edilmiş olduğu kurumlar; diğeri şehirlerde medrese, mescit ve hamam gibi mimari yapıları oluşturan külliyeler; sonuncusu ise geçitlerde, derbentlerde ve de yol üzerinde gelen geçenlere sığınak olarak içecek, yiyecek ve yatacak yer tahsis eden misafirhanelere verilen isimdir (Ocak, 1978, 249).

Ahilere ait olan zaviyeler işlevlerine göre farklı biçimlerde kullanılmışlardır. Bilhassa büyük şehirlerde ilgili kurumların çok daha iyi bir şekilde teşkilatlandığı açık bir şekilde görülmektedir. Bilhassa büyük çaplı zaviyelerin (Ocak, 1978, 268) hayır işleri içerisinde en fazla “ayende ile revendeye” yani yolcular ile hacılara hizmet etme anlayışı bulunmaktadır. İlgili görev genellikle eski dönemlere uzanmakta ve Ahi zaviyelerinde sürdürülmektedir. Örnekler ile açıklığa kavuşturmak gerekir ise; Kütahya'nın Kalınviran kazası, Gümüş köyünde kayıtlı Ahi Ali (KKA. TD. nr. 560, v. 58b), Kütahya Honaz köyündeki Ahi Hoca (BOA. TD. nr. 369, s. 258) ve Kütahya'daki Kalınviran kazası, Gümüş köyündeki Ahi Ali Zaviyesi'nin (KKA. TD. nr. 560, v. 58b) ayende ile revendeye hizmet kayıtları yer almaktadır. Bu koşulun bulunması, ilgili hizmetin varlığı ile devamlılığı bakımından oldukça mühimdir. Zaviyelerden her birinin ilgili hizmeti gerçekleştirmesi lazımdır. Ancak bazı zamanlarda harap bir hâl almaları, mutasarrıfı olan kimselerce gelirlerinin tümüne el konulması ya da tamir edilememesi gibi hallerde ilgili hizmet de layığı ile yerine getirilememiştir.

Nâsırı'nin fütüvvetnâmesinde Ahi zaviyeleri hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Nâsırı, fütüvvet erbabının topluluk alanı niteliğindeki Ahi zaviyesine büyük tekke adı verildiğini, asitanenin dört yanlı, yani başka herhangi bir yapıya bitişik durumda olmayarak avlu içerisinde bulunması, avlusu ile kapısının iyi biçimde yapılması ve de aydınlık olması adına duvarlarının beyaz renkte olması gerektiğini ifade ederken, zaviyeler içerisinde kadın bulunmadığından da söz eder. (Gölpınarlı, 1950, 3399). Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde Bacıyan-ı Rum ismi ile bilinen müstakil bir zümrenin olduğu hususunda şüpheler vardır. “Âşıkpaşazâde Tarihi” haricinde bu şekildeki müstakil bir zümreden söz edilememektedir. Fuat Köprülü, Bektaşî ananesi ışığında, tarikatta yer alan kadınların “bacı” şeklinde anılması ve de Hacı Bektaş-ı Veli'nin münasebetlerinden dolayı teşkilatın varlığını kabullenmektedir (Köprülü, 2014, 182). Mikail Bayram da kaleme almış olduğu “Bacıyan-ı Rum” adlı yapıtında Fatma Bacı'nın da Ahi Evran'ın eşi olduğundan ve de Kayseri'de arkadaşları ile birlikte dokumacılık ile uğraştığından söz etmektedir (Bayram, 2008, 38).

Ahi zaviyelerine ilişkin Nâsırı'nin kayda değer bilgiler sunduğu şüphesizdir. Ancak zaviyelerde kadınların olmaması hususundaki gözlemleri Kütahya özelinde

geçerliliğini kaybetmektedir. Büyük bir kısmı evlatlık vakıf statüsündeki Ahi zaviyelerinde, kadınların mutasarrıflık, mütevellilik ile meşihate dek pek çok görevde yer aldıkları görülmektedir. Ahi zaviyelerde bulunan intikal genellikle babadan oğula ya da erkek kardeşten bir başka erkek kardeşe geçse de pek çoğu evladlık vakıf statüsündeki zaviyelerin idarelerinde kadınların da oldukça aktif bir şekilde yer aldıklarını açık bir şekilde görmekteyiz. Örnek vermek gerekirse, Lazkiyye’de yer alan Ahi Paşa Zaviyesi meşihati görevi Han Devren Hatun’a (KKA, TD, nr. 560, v. 234a - 234b); Kütahya’nın Kurucak köyündeki Ahi Mahmud Hatun Vakfı mutasarrıflığı Güne (?) Hatun’a (MAD, nr. 262, s. 433); Kütahya’nın Altuntaş nahiyesi, Renye köyünde bulunan Ahi Nasuh Zaviyesi’nin zaviyedârlığı ise Âlime ile Şükûfe Hatunlara verilmiştir (KŞS, nr. 6294, s. 24/53). İlgili durumda Bacıyan-ı Rum’un müstakil bir teşkilat şeklinde varlığını net bir kanıtla dayandırmamız dahi Ahi teşkilatında aktif bir şekilde çalışmakta olan ve de üretimde yer alan kadınlardan meydana gelen bir yapının bulunduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Anadolu’daki Ahi zaviyelerinin birçoğundan haberdar olmamıza imkân sağlayan İbn Battûta Antalya’daki zaviyelerden birini anlatırken, “*Harika bir zaviyeye gittik. Bu zaviye Anadolu’nun çok güzel halı ile kilimleri ile döşenmiş, Irak camından imal edilmiş sayısız avize ile aydınlanmış tertemiz bir mekândır. Fütüvvet sahibi gün içerisinde kazancını getirir. Misafir geldiği zaman zaviyede konuklanır. Aslında zaviyede bulunan topluluk odasında misafirlere yönelik farklı bir peyke yer almaktadır. Oraya geldiğimiz zaman bizlere farklı farklı meyve, yemek ile tatlılar ikram ettiler. Ardından raks etmeye ve de türkü söylemeye başladılar. Bunların hem güzel davranışları hem de ikramı bizi bir kez daha hayrete düşürmüştü.*” (İbn Battûta, 2000, 405). “*Ahiler fazlaca cömerttirler. Bahsi geçen cömertliği misafirleri ağırlamak ve de konuklamak amacıyla birbirleri ile çekişebilecek kadar da ileri götürmüşlerdir.*” (İbn Battûta, 1997, 7) sözlerini kullanır.

Ahi teşkilatına bağlı olarak kurulan zaviyeler toplumun ihtiyaçlarına bağlı olarak zamanla Mevlevîlik, Halvetîlik ve Nakşibendîlik gibi farklı tarikatlara bağlanmışlardır. Bunlardan özellikle XVIII. yüzyıla kadar varlığını koruyabilen Ahi Arslan zaviyesi Halvetîler, Ahi Evran zaviyesi Mevlevîler ve Ahi Mustafa zaviyesi de Nakşibendîler tarafından yönetilmekteydiler (Zeyrek, 2015, 109-114).

1.1. İskândaki Roller

Ahiler, Anadolu’nun köy ile şehirlerinde yalnızca İslamlaşma ile Türkleşmeyi teşvik etmekle yetinmemiş, bunun yanında şehirlerden en uzak köylere dek giderek kurmuş oldukları zaviye ve vakıflarla bu yerlerin iskânı ile şehirleşmesini sağlayarak Türk kültürünün kalıcı hale getirilmesini de sağlamışlardır (Erdoğru, 2000, 42; Halaçoğlu, 1991, 138). Anadolu’ya gerçekleştirilen derviş akınları ve dervişlerin kentlerden köylere yerleşip zirai çalışmaları dışında din işleriyle de yakından ilgilenmeleri zamanın beylerince verilen bazı muafiyetler kazanmalarına yol açmıştır. Bu sayede bahsi geçen dervişlerin memleketleri istila ile iskânları Anadolu coğrafyasının yerleşime açılması noktasında oldukça etkili olmuştur. Anadolu’daki zaviyelerin büyük kısmının Osmanlılardan *önceki dönemlerde beylikler tarafından* kurulmuş olan Ahi zaviyeleri olmaları da ilgili durumun açık bir göstergesidir (Barkan, 1945, 297). Kütahya sancağındaki zaviyelerden bir kısmı da Selçuklular ve beylikler döneminden itibaren sultanlar ve beyler tarafından desteklenmişlerdir. Özellikle beylikler döneminde Lazkiyye merkezindeki Ahi Tuman zaviyesi (BOA, TD, nr. 369, s. 451-452), Tanozlu kazasındaki Ahi Tumanoğlu Zaviyesi (MAD, nr.

262, s. 430-4319, Kurucak köyündeki Ahi Mahmud Hatun Vakfı (MAD, nr. 262, s. 433) Aydınogulları tarafından; Kütahya merkezindeki Ahi Erbasan Zaviyesi Germiyanogulları zamanında Ahi Erbasan (Yakupoğlu, 2009, 2278) tarafından vakfedilmişlerdir.

Osmanlıların Batı Anadolu ile Rumeli’de fethettikleri alanları göçmen nakli ile yerleşime açıp şenlendirmelerinde kuşkusuz en mühim hizmeti Ahi zaviyeleri vermiştir. Ayrıca devletin kurulmasına destek sağlayan Ahiler ile alperenlere vakıf olarak verilen pek çok Ahi zaviyesi de bulunmaktadır. En ücra alanlarda dahi hayvan yetiştirmek veya bu alanları ekip biçmek gibi ekonomik çalışmalara ortam oluşturarak elde edilmiş olan gelirler, bahsi geçen zaviyeleri mekân edinmiş olan Türkmen şeyh ile dervişlerin, Horasan erenlerinin, garip ile yolcuların istifadelerine de sunulmuştur. Ayrıca konargöçer nüfus ile kentlilerin arasında toplumsal bir çatışmaya imkân tanımadan ilgili sürecin uzlaşa ile neticelenmesinde Ahi zaviyelerinin büyük bir rolü olmuştur (Barkan, 1942, 292; Halaçoğlu, 1991, 3; Döğüş, 2015, 72).

Ahi zaviyelerinin oldukça yoğun olduğu Kütahya sancağında 32 Ahi zaviyesi tespit edilmiş olup, bunların geçtiği yerleşim yerleri ve kaynaklar tabloda verilmiştir.

Tablo 1: Kütahya Sancağı Ahi Zaviyeleri

	Sancak	Yerleşim Yeri	Zaviye	Kaynak
1	Kütahya	Kütahya merkez	Pirler Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 7.
2	Kütahya	Kütahya merkez	Ahi Alaaddin Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 11; KKA, TD, nr. 560, v. 4b; MAD, nr. 617, s. 2; MAD, nr. 262, s. 19.
3	Kütahya	Bölücek köyü	Ahi Ali Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 13; KKA, TD, nr. 560, v. 12b.
4	Kütahya	Perlü köyü	Ahi Sökmen Tekkesi	BOA, TD, nr. 369, s. 26; KKA, TD, nr. 560, v. 19a.
5	Kütahya	Kütahya merkez	Ahi Mustafa Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 27 – 28; KKA, TD, nr. 560, v. 19b; MAD, nr. 617, s. 9; BOA, C. EV, nr. 531, s. 26818; KŞS, nr. 6302, s. 54/328.
6	Kütahya	Kütahya merkez	Ahi Erbasan Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 28; KKA, TD, nr. 560, v. 20b; MAD, nr. 617, s. 9.
7	Kütahya	Kütahya, Sultanbağı mahallesi	Ahi Erbasan Zaviyesi	(BOA, TD, nr. 369, s. 41; KKA, TD, nr. 560, v. 27b - 28a; MAD, nr. 617, s. 13.
8	Kütahya	Altuntaş nahiyesi, Zimmîye köyü	Ahi Musa Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 127; KKA, TD, nr. 560, v. 102b; MAD, nr. 617, s. 89.

9	Kütahya	Honaz köyü	Ahi Hoca Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 258.
10	Kütahya	Homa kazası, Hisar köyü	Ahi Aydoğmuş Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 270, KKA, TD, nr. 560, v. 247b.
11	Kütahya	Şeyhlü kazası	Ahi Maruf Zaviyesi	MAD, nr. 262, s. 334.
12	Kütahya	Şeyhlü kazası, Bey köyü,	Ahi Seydi Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 297; KKA, TD, nr. 560, v. 268b; MAD, nr. 262, s. 302.
13	Kütahya	Şeyhlü kazası, İğdir köyü	Ahi Bayezid Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 298; KKA, TD, nr. 560, v. 269b.
14	Kütahya	Şeyhlü kazası, Kıran köyü	Ahi Kıran Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 315; KKA, TD, nr. 560, v. 279b.
15	Kütahya	Güre merkez	Ahi Yahşi Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 321; KKA, TD, nr. 560, v. 173b.
16	Kütahya	Uşak kazası	Ahi Mehmed ve Ahi Hoca Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 378; KKA, TD, nr. 560, v. 196b.
17	Kütahya	Lazkıyye kazası, Kaş Yenice köyü	Ahi Durmuş Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 442.
18	Kütahya	Lazkıyye merkez	Ahi Paşa Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 451 – 452; KKA, TD, nr. 560, v. 234a - 234b.
19	Kütahya	Lazkıyye merkez	Ahi Tuman Zaviyesi	BOA, TD, nr. 369, s. 452 – 453; KKA, TD, nr. 560, v. 234b - 235a
20	Kütahya	Kalınviran kazası, Gümüş köyü	Ahi Ali Zaviyesi	KKA, TD, nr. 560, v. 58b.
21	Kütahya	Şeyhlü merkez	Ahi Hayreddin Zaviyesi	KKA, TD, nr. 560, v. 257a - 257b; MAD, nr. 262, s. 326.
22	Kütahya	Eğrigöz kazası, Yenice köyü	Ahi Tufan Tekkesi	MAD, nr. 262, s. 176 – 177.
23	Kütahya	Simav kazası merkez	Ahi Bazarlu Zaviyesi	MAD, nr. 262, s. 206.
24	Kütahya	Şeyhlü kazası, Kıran köyü	Kıran Ahisi Tekkesi	MAD, nr. 262, s. 321.
25	Kütahya	Tanozlu kazası, Yere-giren köyü	Ahi Tumanoğlu Zaviyesi	MAD, nr. 262, s. 430 – 431.
26	Kütahya	Lazkıyye kazası merkez	Ahi Alaaddin Zaviyesi	MAD, nr. 262, s. 444.
27	Kütahya	Kaş-Yenice karyesi, Dereyolu köyü	Ahi Salih Zaviyesi	MAD, nr. 262, s. 454.

28	Kütahya	Eğrigöz köyü	Ahi Doğan Zaviyesi	BOA, C. EV, nr. 91, s. 4535/4; BOA, C. EV, nr. 525, s. 26531.
29	Kütahya	Altıntaş nahiyesi, Kerti köyü	Ahi Hacı Zaviyesi	BOA, C. EV, nr. 73, s. 3610.
30	Kütahya	Kütahya merkez	Ahi Arslan Vakfı Zaviyesi	BOA, C. EV, nr. 242, s. 12052.
31	Kütahya	Kütahya merkez	Ahi Yusuf Zaviyesi	İE, EV, 34/3965.
32	Kütahya	Aslanapa kazası, Adala köyü	Ahi Yusuf Zaviyesi	VGMA, nr. 189, s. 52 - 53/392.
	Toplam		32	

Osmanlı Devleti'nin zaviye kurma işlevlerinden bir tanesi de şehirleşmeyi sağlayabilmektir. Fethedilen bölgelerdeki Bizans şehirlerinin haricinde, Türk şehirlerinin yerleşim alanları ve merkezinin planlaması ayrı şekilde yapılmaktaydı. Osmanlı Devleti'nin ikinci padişahı olan Orhan Bey'in İznik'te kurduğu imaret ile beraber yepyeni bir Türk ve İslam şehir modeli doğmuştur. Bu tip şehir anlayışı tasavvuf fikrinin ve ilgili fikrin kurumları niteliğindeki cami, külliye, hamam, aşevi ve şifahane gibi çeşitli kurumları merkezde bulundurmış, yerleşim genellikle zaviyenin de içerisinde yer aldığı sosyal tesisler ile daha dışarıda yer alan mahallelere yayılmıştır. Bu sayede sosyal kurumların tamamı bir site içinde bir araya getirilmiştir (Demir, 1999, 100).

XVI ve XVII. yüzyıllara geldiği zaman Kütahya sancağı, Ahi zaviye ile yapılarının yoğun olarak görüldüğü yerler olmasının yanında yoğun bir şehirleşme sahası hâlini de almıştır. Osmanlı İmparatorlu'nun kuruluş dönemi ile sonraki zamanlarına ait kaynaklardan ulaştığımız bilgiler ile Kütahya sancağının birçok şehrinde kurulmuş olan Ahi zaviyelerinin varlığını saptamak olasıdır. Bu doğrultuda; Kütahya sancağı nefsinde Ahi Mustafa, Pirlar, Ahi Alaaddin, Ahi Erbasan, Ahi Tuman ile Ahi Arslan, Lazkiyye nefsinde Ahi Alaaddin ile Ahi Paşa, Güre nefsinde Ahi Yahşi, Şeyhlü nefsinde Ahi Hayredin, Simav nefsinde Ahi Bazarlu ile Uşak nefsinde Ahi Mehmed ile Ahi Hoca Zaviyesi şeklinde toplamda 13 tane zaviye (BOA. TD. nr. 369; KKA. TD. nr. 560; BOA. MAD. nr. 262; BOA. MAD. nr. 617; BOA. C. EV, nr. 531, s. 26818; KŞS. nr. 6302, s. 54/328; BOA. C. EV, nr. 91, s. 4535/4; BOA. C. EV, nr. 525, s. 26531; BOA. C. EV, nr. 73, s. 3610; BOA. C. EV, nr. 242, s. 12052; İE. EV. 34/3965; VGMA. D. nr. 189, s. 52-53/392) yer almaktadır.

Ahilerin Kütahya'nın şehirleşmesi üzerindeki etkilerinden bir tanesi de şehirlerin büyük kısmında Ahi ön ya da son ismi ile kurulmuş olan köy ile mahallelerin varlığıdır. Ahi adını taşıyan mahalle ile köylerin varlığı ismi geçen bölgelerin etrafında bulunan Ahilere ait zaviye, tekke, vakıf gibi yapıların mevcudiyetini açık bir şekilde göstermektedir. Osmanlılara ait mahalle ile şehirlerin oluşumlarını ele aldığımız zaman, büyük kısmının bir tekke, cami ile pazar yeri çevresinde yer aldığını ve isimlerini de buldukları bölgelerdeki yapılardan almış olduklarını açık bir şekilde görürüz. İlgili nedenden dolayı bu çalışmada da Kütahya şehirlerindeki Ahi ismini alan köyler ve mahallelerle de karşılaşmaktayız. İlgili cümleden hareketle, Kütahya'da Ahi Erbasan (BOA. TD. nr. 49, s. 5; KKA. TD. nr. 47, v. 3b-4a), Ahi Yahşi (KKA. TD. nr. 47, v. 265b; BOA. TD. nr. 49, s. 5), Ahi Mustafa (KKA. TD. nr. 47, v. 4a), Ahi Dudu (KKA. TD. nr. 48, v. 105a), Ahi İzzeddin (KKA. TD. nr. 47, v. 2a) mahalleleri ile Ahi oğlu köyü (BOA. TD. nr. 49, s. 217) yer almaktadır.

Ahi Erbasan, Ahi Arslan, Ahi İzzeddin, Ahi Mustafa ile Pirlar zaviyeleri adlarını mahallelere vermişlerdir. Böylelikle zaviyeler çevresinde mahallelerin oluşması sağlanmıştır. Toplumun bu zaviyelerden olumlu yönde etkilenecek birliktelik sağlaması kaçınılmazdır. Ahi zaviyelerinin bir kısmının XX. yüzyıla kadar varlıklarını korumaları bu birlikteliğin devamlılığını gösterir. Vakıflar sayesinde maddi ve manevi ihtiyaçlarını sağlayan kişilerle toplumsallaşmanın ilk adımları atılmıştır. Zaviyelerin çevresinde oluşan yerleşim alanlarının insanlara cazip yaşam koşulları sunmasıyla köyden şehirlere göçler artmış ve nüfus artışı hızlanmıştır. Yine vakıfların sahip oldukları dükkânlar, çiftlikler, bağ ve bahçeler sağladıkları iş imkânları nedeniyle nüfusun şehre yerleşmesinde rol oynamışlardır (Ayhan, 2000, 61).

Ahilerin mescit ile camiler inşa etmiş oldukları da bilinen bir konudur. Zira İslamiyetin Anadolu ile Rumeli'de yayılabilmesi adına çok çaba göstermişlerdir. Ahi zaviyelerinin yoğun bir şekilde yer aldığı Kütahya sancağında bulunan Ahi Erbasan (BOA. MAD. nr. 262, s. 30a), Ahi İzzeddin (BOA. MAD. nr. 262, s. 31a) ve Ahi Mustafa (BOA. MAD. nr. 262, s. 44b) mescitleri bunlardan bir kısmıdır.

Yeni yerlerin fethedildiği, bu bölgelerin büyük bölümünün de harap durumda ya da boş halde olduğu ilk zamanlarda, Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşam süren dervişler yeni fethedilen bölgeye gelir ve bir parça toprak seçimi yapar, seçilen bu toprak üzerine zaviye de kurarak Sultandan ilgili toprağın zaviyenin vakfi olduğuna onay veren bir belge almaya hak kazanırdı. Zaviye üyelerinin vergiden muaf olmalarından dolayı topraklarına yeni göçmenler gelir ve o bölge Türkleşmiş bir köyünde çekirdeği haline gelirdi (İnalçık, 2009, 155).

Kütahya sancağı sınırları içerisindeki kırsallar da Ahilerin çok sayıda zaviye kurmalarına olanak tanımıştır. Köylerden yaylaklara dek en ücra alanlara dahi zaviyeler kurulup şenlendirme etkinliklerine katkıda bulunmuşlardır. Bunlar arasında Bölücek köyünde Ahi Ali, Zimmîye köyünde Ahi Musa, Perlü köyünde Ahi Sökmen, Hisar köyünde Ahi Aydoğmuş, Honaz köyünde Ahi Hoca, Şeyhlü köyünde Ahi Maruf, Bey'de Ahi Seydi, İğdir köyünde Ahi Bayezid, Kıran köyünde Ahi Kıran, Kaş-Yenice köyünde Ahi Durmuş, Yenice'de Ahi Tufan, Gümüş'te Ahi Ali, Kıran köyünde Kıran Ahisi, Yeregiren'de, Tumanoğlu, Dere-yolu köyünde Ahi Salih, Kerti köyünde, Ahi Hacı, Gergi köyünde Ahi Yusuf ile Adala'da Ahi Yusuf Zaviyesi ile Kütahya kırsallarında toplamda 20 tane zaviye (BOA. TD. nr. 369; KKA. TD. nr. 560; BOA. MAD. nr. 262; BOA. MAD. nr. 617; BOA. C. EV, nr. 531, s. 26818; KŞS. nr. 6302, s. 54/328; BOA. C. EV, nr. 91, s. 4535/4; BOA. C. EV, nr. 525, s. 26531; BOA. C. EV, nr. 73, s. 3610; BOA. C. EV, nr. 242, s. 12052; İE. EV. 34/3965; VGMA. D. nr. 189, s. 52-53/392) yer almaktadır.

Ahilerin ticari faaliyetleri dışında ziraata önem verdikleri de bilinen bir husustur. Ahi vakıflarına ait bağ, çiftlik, tarla ve bahçeleri ekip biçtikleri zirai faaliyetlerde buldukları bilinen bir gerçektir. Kırsal bölgelerde kurulmuş olan Ahi zaviyeleri Anadolu coğrafyasına gerçekleştirilen göçler sonucunda tarım sahalarının ziraata açılmasında büyük roller almışlardır. Zaviye gelirleri hususunda detayları ile vereceğimiz şekilde vakıfların gelirlerinden büyük bir kısmının ilgili zirai sahalardan olduğu açıkça görülmektedir. Zaviyelerin büyük kısmının gelip geçene hizmette bulunmak, zaviyelerde kalan şeyh ile dervişler adına bir yaşam sahası oluşturabilmek, fakir fukaraları doyurmak vb. gibi vazifeleri bulunmaktadır. İlgili nedenle bilhassa kırsal alandaki zaviyelerde ilgili vazifelerin gerçekleştirilebilmesi, gelir kaynaklarının sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi adına tarımsal çalışmaların devam ettirilmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Esasında esnaf olarak adlandırılan Ahilerin, kırsal bölgelerde ilgili vazifeleri gerçekleştirmek için ziraatla alakadar olmaları

kaçınılmazdır. Zirai etkinliklerin yoğun şekilde gerçekleştirildiği yerlerin başında gelen çiftliklerden Kütahya sancağında 40 Ahi çiftliği mevcut olup, bu çiftliklerin adları ve kaynakları tabloda verilmiştir.

Tablo 2: Kütahya Sancağı Ahi Çiftlikleri

No	Çiftlik	Kaynak
1	Ahi Pusad Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 85-86; KKA. TD. nr. 560, v. 78b.
2	Ahi Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 87-88; KKA. TD. nr. 560, v. 79a.
3	Ahi Çakır Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 94; KKA. TD. nr. 560, v. 82b-83a.
4	Ahi Timurtaş Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 100; KKA. TD. nr. 560, v. 86a; BOA. TD. nr. 369, s. 100; KKA. TD. nr. 560, v. 86a; BOA. MAD. nr. 262, s. 85.
5	Ahi Timur Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 124; KKA. TD. nr. 560, v. 100b; BOA. TD. nr. 369, s. 124; KKA. TD. nr. 560, v. 100b
6	Ahi Aslan Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 128-129; KKA. TD. nr. 560, v. 103a.
7	Ahi Nasuh Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 129; KKA. TD. nr. 560, v. 103b.
8	Ahi Ece Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 136; KKA. TD. nr. 560, v. 110b.
9	Ahi Şaban Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 148.
10	Ahi Çarık Çiftliği	KKA. TD. nr. 560, v. 117b.
11	Ahi Yahşi Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 150; KKA. TD. nr. 560, v. 118a.
12	Ahi Eşraf ve Mahmud Fakih Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 215; KKA. TD. nr. 560, v. 153a-153b.
13	Ahi Ece Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 218; KKA. TD. nr. 560, v. 156a-156b.
14	Ahi Çalış Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 257; KKA. TD. nr. 560, v. 243a.
15	Ahi Timur Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 260; KKA. TD. nr. 560, v. 244a.
16	Ahi Salih Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 441.
17	Ahi Mehmed ve Mahmud Çiftliği	BOA. TD. nr. 369, s. 441-442.
18	Ahi Yusuf Çiftliği	KKA. TD. nr. 560, v. 80a-80b.
19	Ahi Yusuf Piri Çiftliği	KKA. TD. nr. 560, v. 100b.
20	Ahi Vühur (?) Çiftliği	BOA. MAD. nr. 262, s. 94.
21	Ahi Ömer Çiftliği	BOA. MAD. nr. 262, s. 99.
22	Ahi Sinan Çiftliği	BOA. MAD. nr. 262, s. 113.
23	Ahi Osman Çiftliği	BOA. MAD. nr. 262, s. 134.
24	Ahi Ebrice (?) Çiftliği	BOA. MAD. nr. 262, s. 178.
25	Ahi Sinan oğlu Mehmed Çiftliği	BOA. MAD. nr. 262, s. 281.
26	Ahi Alpi (?) Çiftliği	BOA. MAD. nr. 262, s. 369.
27	Ahi Mehmed veledi Ahi Turasan Çiftliği	KKA. TD. nr. 48, v. 229a.
28	Ahi Mahmud Çiftliği	BOA. MAD. nr. 262, s. 435.
29	Ahi Bektaş Çiftliği	KKA. TD. nr. 47, v. 136b.
30	Ahi Yakup Çiftliği	BOA. TD. nr. 49, s. 264.

31	Ahi Yakup Çiftliği	KKA. TD. nr. 158, v. 7b.
32	Ahi Güveği Çiftliği	KKA. TD. nr. 158, v. 49b.
33	Ahi Baba Çiftliği	KKA. TD. nr. 158, v. 72b-73a.
34	Ahi Mirkad Çiftliği	KKA. TD. nr. 158, v. 143b.
35	Ahi Budak Çiftliği	KKA. TD. nr. 158, v. 168b.
36	Ahi Su Çiftliği	KKA. TD. nr. 158, v. 171b-172a.
37	Ahi İlyas Çiftliği	KKA. TD. nr. 158, v. 202a.
38	Ahi Yakup Çiftliği	KKA. TD. nr. 158, v. 241b.
39	Ahi Sökmen Çiftliği	KKA. TD. nr. 158, v. 241b.
40	Ahi Erbasan Arslan Çiftliği	KŞS. nr. 6302, s. 18/34.

1.2. Zaviye Görevlileri

İncelediğimiz kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilerden anlaşıldığı kadarı ile tam teşekküllü tekke; dervişler, şeyhler ile hizmetlilerden meydana gelmektedir. Zaviye içerisindeki en aktif kişi şeyhtir. Şeyhler genellikle tekkelerin kurucusunun soyundandır (Faroqi, 2013, 131). Sözlük anlamı “yaşlı kimse” olarak ifade edilen şeyh sözcüğü, İslamiyet’in yaygın olduğu toplumlarda bir saygınlık ifadesi şeklinde pek çok anlama karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır (Avcı, 2010, 49). Tarikatların kurucusuna atfedilen şeyh unvanı, tarikatın silsilesinin başında bulunan halefler ile aynı tarikattan doğan öteki kolların başındakilerce de kullanılabilir. Başında yer aldığı tarikat ya da topluluğun rehberi görevindeki şeyhin ahlaki hünerleri bulunan, faziletli, kanaatkâr ve de ilim sahibi olması önemli bir husustur. (Cour, 1979, 461).

Ahi teşkilatının kurucusu olan Ahi Evran teşkilatın oluşum dinamiklerinde tasavvuftan fazlaca faydalanmıştır. Tarikatlarda bulunan halife, şeyh, mürit ile muhiplerin ilişkilerini çalıştıkları ortamlarda uygulamış, bu yerlerde çalışmakta olan çırak, usta, kalfa ile yamaklar arasında olan ilişkileri de tarikatlardaki esaslar ışığında düzenlemiştir (Bayram, 2006, 49). Ahi zaviyelerine mutasarrıflık yapmakta olan kişilerin büyük kısmının da sözlükte fakih, halife, seyyid, derviş ile hacı unvanıyla anıldığı görülmektedir. Bunlardan Kütahya’ya tabi olan Homa kazası, Hisar köyüne kayıtlı Ahi Aydoğmuş Zaviyesi Şaban Halife’nin (BOA. TD. nr. 369, s. 270), Şeyhlü kazası, İğdir köyüne kayıtlı Ahi Bayezid Zaviyesi Hacı Halife’nin (BOA. TD. nr. 369, s. 298) Şeyhlü kazası, Bey köyündeki Ahi Seydi Zaviyesi Hamid Fakih’in (KKA. TD. nr. 560, v. 268b), Şeyhlü kazası Kıran köyünde bulunan Ahi Kıran Zaviyesi Ali Fakih’in (BOA. TD. nr. 369, s. 315). Kütahya Eğrigöz’deki Ahi Doğan Zaviyesi Derviş Ahmet Şirazi’nin (BOA. C. EV, nr. 91, 4535/4) Kütahya’da bulunan Ahi Mustafa Zaviyesi Hacı Yakup oğlu Hacı’nın (BOA. TD. nr. 369, s. 27-28), Kütahya Honaz köyünde bulunan Ahi Hoca Zaviyesi Hacı Hızır’ın (BOA. TD. nr. 369, s. 258), Eğrigöz kazası, Yenice köyünde kayıtlı olan Ahi Tufan Tekkesi Hacı Memi Alaaddin’in (BOA. MAD. nr. 262, s. 176-177) tasarrufundadır.

Kütahya’daki Ahi zaviyelerine ilişkin topladığımız tüm bilgiler şeyhliğin, kardeşten kardeşe ya da babadan oğla geçip, belli bir soydan ilerlemiş olduğunu göstermektedir. Kütahya’nın Zimmîye köyünde yer alan Ahi Musa Zaviyesi meşihati oğulları Süleyman ile Musa’ya geçmiştir (BOA, TD, nr. 369, s. 127; KKA, TD, nr. 560, v. 102b). Lazkıyye merkezindeki Ahi Paşa Zaviyesi’nin meşihatine ise Ahi Mahmud ile hemşireleri, Ahi Mahmud hemşiresinin oğlu Bali, Ahi Mahmud Han Paşa ile Fatma nam oğlu kızları kalınca Han Paşa, Han Paşa Hatun; vefat edince ise Çelebi çocuğu Murad mutasarrıf olmuşlardır (BOA, TD, nr. 369, s. 451 – 452).

Ahi zaviyelerin mutasarrıflık yapmakta olan şeyhler vakfin gelirlerini fakirlere, zaviyelerde konaklamakta olan dervişlere ve ayende ile revendeye hizmette harcamaktadırlar. Fakat belgelerde bazen dışarıdan zorbalıkta bulunan kimselerce vakfin gelirlerine müdahale edildiği de görülmektedir. Kütahya, Şeyhlü köyünde yer alan Ahi Hüdadi/Haddadi (?) Zaviyesi'nin geliri¹, toplamda 2.148 akçedir. Zaviyeye mutasarrıf Şeyh Sait, vakfin mukaata gelirini fukarayı doyurmak için harcamaktadır. Fakat dışarıdan vakıf ile ilgisi bulunmayan birtakım kişilerin ilgili gelire zor kullanılarak el koydukları görülmektedir (AAD, nr. 13, s. 91/363).

Yine zaviyeleri tasarruf eden, zaviyelerin devamlılığını sağlamakla yükümlü kimselerin arasında da bazen anlaşmazlıkların meydana geldiği ve bahsi geçen anlaşmazlıklardan dolayı birbirlerinin görevden alınmalarını istedikleri de görülmektedir. Örneğin Kütahya sancağı, Aslanapa nahiyesi, Aslıhanlar köyünde bulunan Ahi Timurtaş Zaviyesini tasarrufunda bulunduran Şeyh Mehmed ve zaviye hissedarı Osman'ın arasında doğan anlaşmazlık neticesinde Osman, üç defa art arda Mehmed'in refini talep etmiştir. Fakat verilen karar neticesinde Şeyh Mehmed, görevini yapmayı sürdürmüş, Osman'ın hissesi de kendisine bölüştürülmüştür (KŞS, nr. 6294, s. 58/142).

Ahi zaviyelerinin idaresinde yer alan başka bir görevli ise zaviyedârdır. Zaviyedâr belgelerde zaviyenişin, zaviye şeyhi, tekkenişin, postnişin, seccâdenişin ismiyle de geçmektedir. Zaviyedârın bir ya da birden çok kişiden meydana geldiği bilinmektedir. Vakıf giderlerine personelin ücretleri haricinde, zaviyelerden bazılarının kullanımına, vakfin mal varlıklarının kirasından el edilen ve daha öncesinde saptanan nakit para değil, dervişlerin kendilerinin işletmiş oldukları tarım işletmelerinin tahsis edilmiş olduğunun altını çizmek lazımdır (Yediyıldız, 2003, 221). Zaviyedârların mutasarrıflık yaptıkları zaviye vakfinin idaresi görevlerine karşılık olarak zaviyelerin mallarından gelir sağladıkları görülmektedir. Kütahya'daki Ahi Evran Zaviyesi'nin, Akkilise köyündeki iki değirmen vakfi gelirlerinden zaviyedâr Şeyh Ahmed'e yılda 5 kile 3 şinik kendisi adına, seksen kile hintaya da zaviye hizmetkârları adına hizmet bedeli ödendiği bilinmektedir (KŞS, nr. 6294, s. 53, 19).

Arşivleri belgelerini ele aldığımızda haksız kazanç sağlamak için pek çok insanın vakıflara ait kazançları zimmetlerine geçirmiş olduklarını da görmekteyiz. Kütahya'da yer alan Ahi Mustafa Zaviyesi Vakfı'nın kazançları zaviyeye gelerek konaklama imkânı elde eden kimselere hizmet amacıyla kullanılırken vakıf izni haricinde Ali, Mehmed'in vefatı ile kazancını ele geçirmek istemiştir (AAD, nr. 1, s. 191/318). Yine Ahi Ali Zaviyesi evkafı nazırı Ömer'in çocuğu Naime (?) Hatun 50 akçe vazife maaşı ile yetinmeyip vakıf şartnâmesine ters şekilde davranarak vakfın gelirini kendi üzerine geçirmiştir (BOA, MD, nr. 96, 109/546).

Vakıflar ile zaviyelerin yönetimleri hususunda da birçok karmaşanın yaşandığı belgelerde karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda zaviyedârlık yapan kimselerin kendi zaviyelerinin gelir kaynaklarının haricinde başka çiftliklerle vakıfların gelirlerine dahi müdahale etmiş oldukları açık bir şekilde görülmektedir. Örneğin, Seyfi ile Hasan çavuşların zeametindeki Şeyhlü kazasına bağlı İmranlar köyünde yer alan Baba Boyacı Çiftliği'nin resim ile oşürlerine Ahi Hayreddin Zaviyesi zaviyedâri Kadı Abdurrahman'ın müdahalesinin bulunduğu beyan edilmektedir. (BOA, MD, nr. 91, s. 122/380).

1 Zaviyenin gelir kalemleri: hintadan senelik 60 akçe, iki tane dükağinden 360 akçe, mukataa-yı zemin ile gaynhadan toplamda 2.148 akçedir.

Zaviyedârlar ile vakıf yönetiminde yer alan kimselerin vakıf gelirleri hususunda yapmış oldukları yolsuzluklar haricinde, zorbalık eden kimselerinde vakıf gelirlerine bazı müdahalelerde bulunuldukları bilinmektedir. Çukurcuk kazasında yer alan Ahi Çomak Zaviyesi Vakfı'nın mütevellisi Mustafa, vakfın Çomak köyünde ziraat ile ilgilenenlerin öşürlerini vakıf adına almayı talep edince, Kulu (?) Dede, Yunus, Ali Dede ile Abbas Dede öşürlerini vermeyi reddederek vakıf şartlarına aykırı davranmışlardır (AAD, nr. 8, s. 77/268). Yine Lazkıyie nahiyesindeki Kuşlu (?) köyünün yaylak alanlarına her yıl koyunları ile çıkarak yaylayanların yaylak resmi, zaviye vakfının geliri idi. Ancak yaylak, kışlak ve otlak rüsûmatına has köylerden Büyükköy köyü ahalisince el konulmuştur. Böylece Kuşlu köyündekilerinde “*Yaylak resmini ancak biz alırız.*” diyerek vakıf şartlarını ihlal ettikleri görülmektedir (AAD, nr. 45, s. 65/164).

Bazı belgelerde altı çizilen bir diğer konuda zaviyeleri tasarruf edenlerle tımarlı sipahiler arasındaki çıkan anlaşmazlıklardır. Genellikle ahkâm defterlerinde karşılaştığımız ilgili sürtüşmelerin bazılarını ele alacak olursak: Bulacık (?) köyü sipahisi olan Ali Kütahya merkezindeki Ahi Mustafa Zaviyesi Vakfı çayırının kendi tımarı köyünde olduğunu ifade ederek kendi tasarrufuna geçirmişti (AAD, nr. 9, s. 43). Ayrıca Ahi Selçuk (?) zaviyesi Kebirhisar nahiyesi, Otviran köyündeki Ahi Savan (?) Mezrası'nın gelirin Kara Hüseyin oğlu Abdülseyid (?), Abdülserdar (?) ile İbrahim sipahilerin müdahalelerde bulduklarını açıkça görmekteyiz (AAD, nr. 12, s. 127).

Zaviyelerin kuruluşlarından bu yana hizmetlerinin, evlad-ı vakıf, akraba ile tabileri tarafından görüldüğü rahatlıkla ifade edilebilir. Öbür zaviyelerin tümünde olduğu bir şeyh ailesi tarafından kurulan zaviyeler seneler boyu varlıklarını sürdürmektedirler. Belirli bir ailenin neslinden gelen ilgili yönetim biçiminde vakıfların akrabaların arasında tasarruf edilmiş olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Örnek vermek gerekirse, Kütahya'da yer alan Ahi Mustafa Vakfı'nın Sultanbağı adı verilen arazisi Ayşe'nin tasarrufundayken kendisinin vefat etmesi ile vakfın yönetimi Ayşe'nin akrabası olan Mustafa'nın eline geçmiştir (AAD, nr. 2, s. 208/888). Defterlerde bulunan zaviye kayıtlarının bazılarında zaviyelerin hizmetkârlarının olduğu ve hizmetlerinin karşılığında sürgünden, garibden, avarız-ı divaniyyeden, salgundan ve son olarak tekâlif-i örfiyye vergilerinden de muaf olmuşlardır.

Ahilere ait zaviye vakıflarında hatip olan, imamlık ya da müezzinlik yapan kişiler vazifelerinin karşılığı niteliğindeki gelirlerini, zaviyelerin vakıfları vasıtası ile elde etmektedirler. Ele aldığımız zaviyelerdeki imamların gelirleri tam olarak ifade edilmese dahi sayılarından ilgili gelirlere sahip oldukları da anlaşılabilir. Bu doğrultuda Kütahya sancağındaki Ahi Tuman Zaviyesi'nin 1 (BOA, TD, nr. 369, s. 452-453; KKA, TD, nr. 560, v. 234b-235a), Ahi Alaaddin Zaviyesi'nin 1 (MAD, nr. 262, s. 19) ile Ahi Tuman oğlu Zaviyesi'nin de 1 (MAD, nr. 262, s. 430 – 431), imam kaydı vardır.

2. Ahi Vakıfları ve Gelir Kaynakları

Vakıflara ait gelir kaynaklarını saptamak vakfın kurulduğu coğrafyanın mali yapısını çözümlenmede temel faktördür. Bunun dışında kurulmuş olan vakfın büyüklüğü, sermayenin çokluğu ya da azlığı ile alakalı çıkarımlarda bulunmaya olanak tanır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk beylikler döneminde başlayan, devletlerin ekonomik ve siyasi gücünün inkişafına paralel şekilde gelişim kaydederek artış gösteren vakıflara ait gelir kaynaklarının tipi, getirisi ile miktarı, kurucusunun mali ve sosyal durumu ve vakfın büyüklüğü ile doğru orantılıdır (Başol, 2008, 64; Kazıcı, 2003, 81).

Ahi zaviyelerini yaptırmış olan Ahi babalarının da sanatlarında üst düzeye erişmiş zengin kimseler arasında yer almaları, zaviyelerdeki geniş avlulu gösterişli yapıları, gelirlerin çokluğu zaviyelerin oldukça zengin vakıflara bağlı nitelikte olduklarının sembolüdür (Çağatay, 1990, 33).

Kütahya'da; Kütahya kazası, Eğrigöz nahiyesi, Dünder köyündeki Ahi Sefa Vakfı (BOA, TD, nr. 369, s. 213; KKA, TD, nr. 560, v. 152a; MAD, nr. 262, s. 169), Kütahya'da bulunan Ahi Ali ve Ahi Mehmed Vakfı (MAD, nr. 262, s. 5), Kütahya kazası, Altuntaş nahiyesi, Kırtı köyünde Ahi Hacı Vakfı (MAD, nr. 262, s. 91), Altuntaş nahiyesi, Efted köyündeki Ahi Yusuf Vakfı (MAD, nr. 262, s. 95), Altuntaş nahiyesi, Apaklu (?) köyünde bulunan Ahi Hızır Vakfı (MAD, nr. 262, s. 97), Aslanapa nahiyesi, Ada köyünde bulunan Ahi Yusuf Vakfı (MAD, nr. 262, s. 104), Aslanapa nahiyesi, İldik köyünde bulunan Ahi Pusad Vakfı (MAD, nr. 262, s. 107), Kütahya'nın Aslanapa nahiyesinde kayıtlı olan Ahi Çakır Vakfı (MAD, nr. 262, s. 125), Gediz merkezinde bulunan Ahi Şaban Vakfı (MAD, nr. 262, s. 218), Uşak merkezinde bulunan Ahi Hoca Vakfı (MAD, nr. 262, s. 267), Kütahya'da bulunan Ahi Uvaz veledi Ahi Mustafa Vakfı (MAD, nr. 262, s. 319), Kütahya'nın Tamuk ile Honaz köyü, Kızıl-yer köyündeki Ahi Müslihiddin veledi Ahi Mehmed Vakfı (MAD, nr. 262, s. 383), Honaz ile Tamuk köyü, Karı-sevdi köyüne kaydı bulunan Ahi Halis veledi Ahi Yahşi Vakfı (MAD, nr. 262, s. 384), Tamuk köyünde bulunan Ahi Mahmud Vakfı (MAD, nr. 262, s. 387), Kütahya'nın Tanozlu köyü, Kurucak köyündeki Ahi Mahmud Hatun Vakfı (MAD, nr. 262, s. 433), Kaş Yenice köyü Dereyolu köyünde bulunan Ahi Mehmed oğlu Ahi Yahşi ile İbrahim oğlu Yusuf Vakfı (MAD, nr. 262, s. 453) ve Kütahya'daki Ahi Mustafa Vakfı (KŞS, nr. 6298, s. 25/65) olmak üzere toplam 17 adet Ahi vakfı vardır.

Osmanlı kırsal ekonomisi ile tımar sistemi önemli oranda zirai imalata dayanmakta idi. Tarım imalat kaynaklarının en mühimleri arasında yer alan tarımsal arazi ve üretim tesisleri vakıf müesseselerinin de mühim gelir kaynaklarındandı (Yediyıldız, 1984, 9). Vakfiyelerde arazi şeklinde geçen kayıtlar, şehirin çevresinde ya da şehirlerde bulunan tarlalara ve tarım arazilerini kapsamaktadır. İlgili arazilerin büyüklükleri çeşitlilik gösterebilmektedir (Başol, 2008, 69). Tarım alanı şeklinde kaydedilmiş olan gelir kaynakları içerisinde çiftlik, köy, bağ, bahçe, arazi, bostan ile tatlı suları da sayabilmek olasıdır (Tosun, 2008, 97; Özdemir, 1994, 285). Bu vakıfları ayakta tutmakta olan maddi gelir kaynaklarından bir tanesi de sahip oldukları tarımsal sahalardır. Buralarda imal edilen tarım ürünleri ile yetiştirilen hayvanlar vakıf çalışanlarının geçiminin yanında vakfın vakfiye koşullarının gerçekleştirilmesinde de fazlaca kullanılmaktadır (Maden 2015, 142). İlgili tarzdaki gelir kaynakları ile alakalı açıklayıcı ve zengin bilgilerin bulunduğu vakfiyelerde, gayrimenkul ya da menkulün tipi, mahallî vasıfları, gelir sağlama metodu ve sayısı açıklanmaktadır (Akgündüz 2002, 453). Vakfiyeler tarihi, bir belge olma dışında ekonomi ile kültür tarihi bakımından da mühim bilgiler içermektedir. Bilhassa medrese, mescit, hankah, kütüphane ile kervansaraylara ait olan vakfiyeler; tıp, eğitim, sanat ile mimari bakımından mühim bilgiler vermektedirler (Binark, 2015, 13). Fuat Köprülü'nün tabiri ile, "*Vakfiyeler; vakfın en önemli kaynağı şeklinde zikretmek gerekmektedir. Cemiyetin gerçek bünyesini ilgili vesikalar ile öğrenmek olasıdır.*" (Köprülü, 2005, 264-265).

Tarımsal arazilerden sayılan bağ ve bahçeler Ahilere ait vakıfların en önemli gayrimenkul gelir kaynaklarından bir tanesidir. Bağlarla bahçeler şehir içerisinde ya da etrafında bulunan, genellikle etrafı çevrili sahalardı. İçerisinde bir tek ağaç türü olan bağlarla bahçeler olabildiği gibi meyvemiz ya da meyveli farklı ağaç türleri

barındıranlar da bulunmakta idi (Yediyıldız, 1984, 7). Kütahya merkezindeki Pirlar Zaviyesi'nin zaviye etrafında bir bahçeden 300 akçe, zeytinlikten 200 akçe, Hacı Musa bahçesinden 30 ve son olarak Hacı Beğice oğlundaki bahçeden 40 akçe (BOA, TD, nr. 369, s. 7) geliri yer almaktadır. Bunun dışında Kütahya'daki Ahi Alaaddin Zaviyesi'nin Eskişehir'de yer alan bahçe icaresinden 100 akçe, Viranşehir'de bulunan Akça-su icaresinden 60 akçe ve son olarak ziraat olunan arsalarından birinden de 100 akçe olarak toplamda 260 akçe kazancı kayıtlıdır (BOA, TD, nr. 369, s. 11).

Vakfın gelir kaynakları içerisinde yer alan gayrimenkul gelirlerinden bir kısmını da değirmenler ile çiftlikler oluşturmaktadır. Çiftlik, tımar sistemindeki bir çiftçi ailesinin gereksinimini giderebilecek toprak birikimini ifade ederken, ilerleyen yüzyıllarda zirai işletmeleri de kapsayan bir manaya bürünmüştür. Osmanlı Devleti arazi sistemi içerisinde bir çiftlik toprağın ölçüsü verim durumu doğrultusunda 60 - 150 dönüm arasında değişiklik göstermektedir (İnalçık, 1993, 313). Kütahya sancağındaki gelir kalemleri arasında da çiftlik ve değirmenler bulunmaktadır. Bunlardan Kütahya merkezi, Perlü köyündeki Ahi Sökmen Tekkesi'nin çiftliğinin bulunduğu da açık bir şekilde görülmektedir (BOA, TD, nr. 369, s. 26). Yine Kütahya'nın Gümüş köyünde bulunan Ahi Ali Tekke'sine 1 çiftlik vakfedilmiştir (MAD, nr. 262, s. 38). Vakfedilen değirmenlerden Kütahya'nın Kaş-Yenice köyü Dereyolu köyünde bulunan Ahi Salih Zaviyesi'nin Çarhzen (?) değirmeni denilen değirmeni (MAD, nr. 262, s. 454); Kütahya'nın Honaz köyünde bulunan Ahi Hoca Zaviyesi'nin 1 değirmenin yarı hissesi (BOA, TD, nr. 369, s. 258); Kütahya'ya tabi Homa kazası, Hisar köyündeki Ahi Aydoğmuş Zaviyesi'nin Homa'da 1 değirmeni (BOA, TD, nr. 369, s. 270) ve Şeyhlü merkezinde bulunan Ahi Hayreddin Zaviyesi'nin 2 değirmeni (MAD, nr. 262, s. 326) vardır.

Arazilerin ardından vakıf malı niteliği taşıyan iş yerleri ile dükkânlar da büyüklükleri doğrultusunda çarşı, bedesten, han ve kervansaray olarak farklı türlerdeki dükkânlardan oluşmaktaydı (Başol, 2008, s. 80). İlgili ticari yapıların Ahi zaviyelerinin vakıflarının gelir kaynakları arasında da olduğu görülmektedir. Kütahya'nın merkezindeki Pirlar Zaviyesi'nin tekke etrafında eski fırın dükkânından senelik 96 akçe (BOA, TD, nr. 369, s. 7); Kütahya'daki Ahi Alaaddin Zaviyesi'nin, Kütahya'da yer alan dükkânlardan birinde 60 akçe, Kıran'da yer alan vakıf dükkânından 37 akçe geliri bulunmaktadır (MAD, nr. 262, s. 19). Yine Kütahya'daki Ahi Mustafa Zaviyesi'nin beş tane dükkândan 1.836, 1 imaretten 550 ve 1 karbansaraydan 550 akçe (BOA, TD, nr. 369, s. 27 - 28); Şeyhlü merkezinde bulunan Ahi Hayreddin Zaviyesi'nin de 2 adet dükkândan 60 akçe (KKA, TD, nr. 560, v. 257a - 257b) gelirin olduğu görülmektedir.

İçinde kalınan, iskân edilmekte olan yer manasına karşılık gelen meskenler, düzenli bir gelir getirmelerinden dolayı vakıflara mevzu bahis olmuşlardır. Vakfiyelerde meskenler ile alakalı şekilde "beyt", "menzil" "dâr", "ev", "hâne" ve son olarak "oda" sözcükleri geçmektedir. Bunlar arasından Arapça olan beyt, menzil, hâne ile dâr sözcükleri eş anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır. Ancak ilgili sözcüklerin hem kullanımı hem de seçiminde evlerin büyüklüğü ile nitelikleri oldukça mühim bir unsurdur. Örnek vermek gerekirse; menzil, imar gören çoğunlukla belirli bir lüksü olan, ikamete has yer, konak manasına karşılık gelirken, hâne sözcüğü ise daha ufak ev manasına karşılık gelecek şekilde kullanılmıştır (Yediyıldız, 1984, 9). Ahi zaviye vakıflarının da ilgili evleri vakıf malı şeklinde işletmiş olduğu kayıtlarda bulunmaktadır. Kütahya merkezinde bulunan, Ahi İzzeddin Mahallesi'ndeki evin yıllık 12 akçelik geliri de Ahi İzzeddin Vakfı'na gitmektedir (MAD, nr. 262, s. 19).

Vakıflara ait bahsi geçen gelir kaynakları çoğunlukla belli koşullar altında işletilmekte idi. Öncelikle İslam hukukunda ifade edilen koşullara uygun şekilde davranmak mecburiyeti bulunuyordu. Bunun için ise tek yöntem, farklı koşullarda açığa çıkan kiralama yani *icar* sistemi idi. Osmanlı Devleti'nde yaygın şekilde uygulanan "*icâreteyn*" yöntemi, vakıf mallarının kiralanmasında fazlaca kullanılmakta olan yoldu. Kiracı mukavelenin yapıldığı esnada, bir kereye has olmak koşulu ile vakfi yöneten mütevellîye, çoğunlukla vakıf emlakının hakiki değerinin yaklaşık yarısı kadar bir ödeme yapıyordu. Bu ödemeye "*icâre-i mu'accele*", bir başka deyişle peşin kira bedeli adı veriliyordu. Ayrıca kiracı, her sene mütevellîye, değişiklik göstermeyen bir kira bedeli de ödemekteydi ve bu bedele de "*icâre-i mü'eccele*", bir başka deyiş ile sonradan ödenecek olan kira adı verilmekte idi. Bahsi geçen kiranın toplamı, normaldeki kira bedelinin oldukça aşağısında bir rakamdı. Zengin biri vakfın mütevellîsi, vakıftaki biriken parayı değerlendirmek gayesiyle vakfın adına gayri menkuller satın alıp bunları mülkünü eski sahibine *icâreteyn* yöntemi ile de kiralayabilirdi (Halaçoğlu, 1991, 141).

Ahi zaviyelerinin büyük bir gelirikaynağı niteliğindeki ticari mekânların da *icar* sistemi ile işletilmesi neticesinde, zaviyeler mühim geliri kaynakları elde etmişlerdir. Kütahya'da yer alan Ahi Mustafa Zaviyesi'nin gelirlerinin arasında pek çok dükkân kirası bulunmaktadır. 31 tane dükkânın kirası toplamda 4.072 akçeye karşılık gelmektedir (KKA, TD, nr. 560, v. 19b). Kütahya merkezinde yer alan Pirler Zaviyesi'nin dokuz dükkânın kirasından toplamda 260 akçe, beş dönüm çayırın kirasından 200 akçe bahçenin kirasından 50 akçe, (KKA, TD, nr. 560, v. 10b); Kütahya'da yer alan Ahi Mustafa Zaviyesi'nin sahip olduğu 32 tane dükkânın kirasından toplamda 4.242 akçe (KKA, TD, nr. 560, v. 19b); Kütahya merkezinde bulunan Ahi Erbasan Zaviyesi'nin bir tane değirmen kirasından 60, Kütahya merkezinde yer alan 200 akçelik tabakhanenin kirasından da senelik 90 akçe (BOA, TD, nr. 369, s. 28) ve son olarak 4 tane dükkân kirasından da 154 akçe geliri vardır.

Öşür, resm-i ağnam, resm-i çift gibi çiftçiden alınan vergilerle ticari işlemlerden alınmakta olan vergilerini tamamı rüsûm-ı şeriyye kapsamı içerisinde yer almaktadır. Cürm-i cinayet, bennak, arus ve mücerred gibi devleti işlerinin idare edilebilmesi karşılığında toplanmış vergiler ise Rüsûm-ı örfiye vergileridir (Akdağ, 2010, 553-554). Çift resmi eldeki arazinin büyüklüğüne göre verilen bir arazi vergisidir. Nim-çift yere sahip olanlardan da bu akçenin yarısı alınmaktadır. Elinde nim-çiftten de az toprağı olanlardan ise toprağın verimine ve zamanın şartlarına göre 3.5 ya da 10 dönüme bir akçe dönüm resmi alınmaktadır. Aynı zamanda toprağı nim-çiftten az olan veya olmayan, elinde bir çift öküzü olmasına bakılmaksızın evli bir Müslümandan alınan 12 akçelik bennak resmi ile çifti olmayan ve bekar olanlardan alınan 6 akçelik bir mücerred resmi de vardır (Barkan, 1992, s. 392). Ahi vakıflarında alınan vergilerin başında öşür gelmektedir. Öşür adı altında toplanan vergiler ziraî vergilerdir. 5/1 ve 10/1 olmak üzere farklı oranlarda alınmaktadır. Vergilerin çoğunu buğday, arpa ve çavdardan alınan öşürler oluştururdu. Bunlardan başka meyve bahçelerinden alınan bahçe; kavun, karpuz ve hıyardan alınan bostan; sebze ve meyvelerden resm; baldan kovan resmi gibi vergiler mevcuttu (Tabakoğlu, 2007, s. 100). Ahi zaviyelerinin sayıca fazla olduğu Kütahya sancağında yer alan zaviye ile vakıfları incelediğimiz zaman bahsi geçen vergilerin büyük kısmının zaviyelerin gelir kaynaklarından olduğunu açık bir şekilde görmekteyiz. Lazkıyye merkezinde yer alan Ahi Tuman Zaviyesi'nin 3 tane yarım çiftlik toprağı olan, yarım çiftlikten de az toprağı olan evli 38 Müslüman, 1 tanesi imam olmak üzere 9 tane çifti olmayan bekâr, 16 tane çifti olmayan topraksız ve son olarak 2 tane de belirsiz nüfusu mevcuttur. Zaviyenin gelirlerine gelirsek, hınta,

susam, şair, erzen, alef, piyaz, penbe gibi tarımsal ürünlerden, bostandan, bağdan, 2 değirmenden, yaylak vergisinden ve arazi vergilerinden toplamda 2.350 akçeye karşılık gelen bir geliri mevcuttur²² (BOA, TD, nr. 369, s. 452 – 453).

Yine Eğrigöz kazası, Yenice köyünde bulunan Ahi Tufan Tekkesi'nin² tane yarım çiftlik toprağı olan, 6 tane bir çiftlik toprağı olan, 1 tane çifti olmayan bekâr, 6 tane yarım çiftlikten de az toprağı olan evli Müslüman 15 kişilik bir nüfusu bulunmaktadır. Tekkenin şair, hınta, mercimek, piyazdan gibi tarımsal ürünlerden, kovan ile bostandan öşründen, 10 parça harap değirmen vergisinden, arazi vergilerinden, şehir merkezinde yer alan Gök-dere bahçesinden ve son olarak yaylak vergisinden toplamda 998 akçe geliri bulunmaktadır³³ (MAD, nr. 262, s. 176 – 177).

Vakıflara ait ürünlerin toplanması konusu da yine vakıf topraklarının nasıl işletildiğiyle ilgilidir. Vakıflara ait topraklarının işletilmesi, “*icare-i sahiha*” ismi ile bilinen kiralama yöntemi ile hayata geçiyordu. Bahsi geçen sistemde zaman içerisinde gelir kaynaklarının zarara uğraması ve bu zararları vakfın parası ile onarma olanaklarının kalmaması sonrasında “*mukataa*” yöntemi uygulanmaya başlanmıştır (Yediyıldız, 1986, 158). Mukataa toprakları hükümetin hazineye direkt olarak yapılacak olan harcamalara ayırdığı vergilerden veya çeşitli kaynaklardan meydana gelmektedir. Bunların yönetimini ise merkezin gönderdiği *eminler* veya *mültezimler üstlenmekteydi* (Akdağ, 2010, 595 – 596). İlgili sistemde mültezimler belirli süreliğine devlete bir bedel ödeyip yönetip hakkına sahip olmaktaydılar. Mukataa toprakların yönetiminde icareteynde olduğu gibi kısa vadeli değil, çok daha vadeli bir sözleşme yapılıyor idi. Bu doğrultuda vakfa ait mülkleri kiralayan kişinin, vakıf mülküne bina yapmasına ya da ağaç dikmesine de izin veriliyordu. Bunun dışında mukataada ilgili hak kiracının mirasçılarının tümüne geçerken icareteynde yalnızca çocuklar mirasçı olabiliyor, eşler ise bu haktan yararlanamıyordu (Öztürk, 2006, 133-134). Kütahya'daki Ahi zaviyelerinin gelir getiren kaynaklarını ele aldığımız zaman Kütahya'da yer alan Ahi Hayreddin Zaviyesi'nin üç tane mukataadan toplamda 105 akçe, iki tane bahçe mukataasından ise toplamda 25 akçeye karşılık gelen gelirinin olduğu açık bir şekilde görülmektedir (KKA, TD, nr. 560, v. 257a - 257b).

Sonuç

XVI. yüzyılda Kütahya sancağında Ahiler ve Ahi zaviyeleri adlı bu çalışma bölgede yer alan Ahi zaviyeleri, çiftlikleri, vakıfları, mescitleri ile Ahi adlı yerleşim yerleri hakkında bilgiler ihtiva etmektedir. Esasında tahrir defterleri dikkate alınarak hazırlanan çalışma, şerhiye sicilleri, evkaf defterleri, mühimme defterleri, ahkâm defterleri ile müteferrik vesikalardan ulaşılan bilgilere seyahatnamelerinde ilave edilmesiyle daha zengin hale getirilmeye çalışılmıştır. İlgili bilgilerden yola çıkarak Kütahya sancağındaki Ahilere ait 17 tane vakıf, 32 tane zaviye, 3 tane mescit, 40 tane çiftlik ile son olarak 7 tane yerleşim yeri saptanmıştır.

2 Zaviyenin gelirlerine ayrıntılı olarak bakarsak; 4 kile hıntadan 10 akçe, 3 kile susam öşrü, müd 10 şair, 2 kile erzen, 4 kile alef, piyaz resminden 17 akçe, 2 müd öşrü penbe, öşrü bostandan 20 akçe, harac'ül bağdan 1.000 akçe, 2 değirmenden 120 akçe, zemin resminden 70 akçe, resmi yaylakdan 85 akçe, resmi çift, bennak ile karadan 488 akçe ve son olarak resmi duhandan 24 akçeden müteşekkil toplamda 2.350 akçeye karşılık gelen bir geliri mevcuttur.

3 Zaviyenin gelirlerine ayrıntılı olarak bakarsak; 1 müd şairden 90 akçe, 3 müdhıntadan 300 akçe, 5 kile mercimek, öşrü piyazdan toplamda 23 akçe, öşrü kovandan 3 akçe, öşrü bostandan on akçe, cemaat-i Yörükhanhassından 30 akçe, resmi ganemden 61 akçe, 10 bab harap asiya, resmi çift, bennak ile nimden 296 akçe, şehir merkezinde yer alan Gök-dere bahçesinden yıllık 50 akçe ve son olarak yaylak resminden 5 akçe olarak toplamda 998 akçe geliri bulunmaktadır.

Germiyanoğulları döneminden itibaren desteklenen Ahiler Osmanlı Devleti'nin kuruluş sürecinde de önemli roller üstlenmişlerdir. Bu süreçte özellikle ilk Osmanlı hükümdarları Ahiler ile iyi ilişkiler içine girerek kolonizasyon çalışmalarında Ahilerin nüfuzlarından yararlanmışlardır. Bu şekilde kendilerine pek çok Ahi zaviye ile tekkesi de tesis edilmiştir. Fethedilen yeni yerlerde hem Türkleşme hem de İslamlaşmanın sağlanması konusunda da büyük roller alan Ahiler, şehrin merkezinden köylere, hatta mezralara dek kurmuş oldukları zaviyeleri ile Kütahya sahasının imara açılmasına katkıda bulunmuşlardır. Kütahya sancağı Ahilerin yoğun olarak faaliyet gösterdikleri bölgelerden biridir. Bölgede Ahilere ait zaviyeler ve bu zaviyelere ait vakıfların varlığı Ahilerin iskân konusundaki faaliyetlerini ortaya koymaktadır.

Kütahya Ahi zaviyelerinin iktisadi yapısı ile alakalı mühim bilgiler muhteva etmekte olan tahrir defterleri zaviyelerin, kendilerinin ardından fonksiyonlarını devam ettirmeleri ve sağlam biçimde muhafaza edilebilmeleri adına zengin vakıflara bağlandıklarını gösteren bilgileri içermektedir. Bu defterler Ahi zaviyelerinin vakıflarının, gereksinimlerini giderebilmek adına farklı gelir kaynaklarına bağlanmış olduklarını açık bir şekilde gözler önüne koymaktadır. Bunları zirai saha ile işletmeleri de kapsayan mezra, köy, bağ, çiftlik, değirmen ile bahçeler; ticari alan ile işletmeleri kapsayan han, dükkân, karhane ile evler; rüsûm gelirlerini kapsayan resm-i çift, öşür ve resm-i ağnam ile son olarak ticari işlemlerden alınmakta olan tüm vergilerle arus, cürm-i cinayet, bennak ile mücerred gibi vergiler şeklinde sıralayabiliriz.

Çalışmada yardımcı kaynak olarak kullanılan ahkâm defterleri ve şeriyye sicilleri ise Ahilere karşı farklı bir bakış açısı ortaya koymaktadır. Bu cümleden olarak, defterlerde XVIII. yüzyılda bile varlığını sürdüren zaviyeleri tespit edildiği gibi Ahilerin arasında çıkan olumsuz tutum ve davranışların klasik dönem Ahi örneklemini dışındaki varlığını da gözler önüne sermektedir. Hükümler incelendiğinde Ahilere ait vakıflar ve bu vakıfların yönetimi konusunda Ahilerin anlaşmazlığa düştükleri görülmektedir. Birçoğu evladlık vakıf niteliğinde olan vakıfların ortakları arasında doğan husumetler, vakıflara zaviyedârlık yapmakta olan kişilerin zaviye gelirlerini şahsi gereksinimleri adına kullanmaları, zaviyelere mutasarrıf kimselerin kendi gelirleri haricinde öteki vakıfların gelirlerine de müdahalelerde bulunmaları, vakfa ait olan gelir ile yerlere çeşitli kimselerce el konulması gibi hadiseler vakıf koşullarının gerçekleştirilmesine engel olmuş ve Ahiler arasında doğan anlaşmazlıkları da gün yüzüne çıkarmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları:

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)
Tahrir Defterleri (TD): 45, 49, 369
Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): 262, 617
Cevdet Tasnifi (C. EV): 531, 91, 525, 73, 242
Kütahya Şeriyye Sicilleri (KŞS): 6294, 6298, 6302
Mühimme Defterleri (MD): 91, 96
Anadolu Ahkâm Defterleri (AAD): 1, 2, 8, 9, 12, 13
Müteferrik Vesikalar: İE, EV, nr. 34
Kuyud-ı Kadime Arşivi (KKA): 47, 48, 158
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA): 189

Telif Eserler

- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, İstanbul, Yapı Kredi Yay., 2010.
Akgündüz, Ahmet, "Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümleri ve Çeşitleri", Ankara, *Türkler*,

- C. 10, 2002, ss. 447 - 460.
- Avcı, Casim, “Şeyh”, İstanbul, *DİA*, C. 39, 2010, ss. 49.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri”, Ankara, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, 1942, ss. 279 - 304.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Çiftlik”, *İA*, C. 3, 1992, ss. 392-397.
- Ayhan, Betül, 16 Yüzyıl Zaviye Vakıflarına Göre Kütahya, Kütahya, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Başol, Samettin, Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle XVII. Yüzyıl Bursa Vakıfları, Ankara, *Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Doktora Tezi, 2008.
- Bayram, Mikail, *Ahi Evran Tasavvufi Düşüncesinin Esasları*, Ankara, Diyanet Vakfı Yay., 2006.
- Bayram, Mikail, *Fatma Bacı ve Bacıyan-ı Rum*, İstanbul, Nüve Kültür Merkezi Yay., 2008.
- Bınark, İsmet, *Vakıf Medeniyeti*, İstanbul, Zahir Yay., 2015.
- Cour, A. “Şeyh”, İstanbul, *İA*, C. 9, 1979, ss. 461 - 462.
- Çağatay, Neşet, *Ahilik Nedir*, Ankara, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yay., 1990.
- Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, Ankara, TTK Yay., 1989.
- Demir, Mustafa, “Osmanlı Devleti’nin Kuruluş Döneminde Yerleşim Yapısı ve Şehirleşme”, Ankara, *Osmanlı*, C. 4, 1999, ss. 98 - 102.
- Döğüş, Selahattin, “Osmanlı Beyliği Topraklarında Ahi Zaviyeleri ve Şeyh Edebali Meselesi”, Ankara, *OTAM*, S. 37, 2015, ss. 61 - 86.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, İbn Battûta Seyahatnâmesi, İstanbul, C. 1, çev. A. Sait Aykut, Yapı Kredi Yay., 2000.
- Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, İbn Battûta Seyahatnamesi’nden Seçmeler, Ankara, haz. İsmet Parmaksızoğlu, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., 1999.
- Erdoğan, Mehmet Akif, “Anadolu’da Ahiler ve Ahi Zaviyeleri”, İzmir, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S. 4, 2000, ss. 37 - 55.
- Erol, Sevgi Işık, *Osmanlı Devleti’nde Çalışma Hayatı ve Sosyal Güvenlik Açısından Ahilik Teşkilatı*, Bursa, Ekin Yay., 2017.
- Faroqhi, Suraiya, *Anadolu’da Bektaşilik*, İstanbul Alfa Yay., 2013.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, “İslam ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilatı ve Kaynakları”, İstanbul, *İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 2, S. 11 / 1 - 4, 1950, ss. 3 - 354.
- Gülerman, Taştekil, Adnan - Sevdâ, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Ankara, Kültür Bakanlığı Halk Kültürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü Yay., 1993.
- Halaçoğlu, Yusuf, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara, TTK Yay., 1991.
- İnalcık, Halil, “Çiftlik”, İstanbul, *DİA*, C. 8, 1993, s. 313 - 314.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, İstanbul, çev. Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yay., 2009.
- Kara, Mustafa, *Din Hayatı Sanatı Açısından Tekkeler ve Zaviyeler*, İstanbul, Dergâh Yay., 2015.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, İstanbul, Bilge Yay., 2003.
- Köprülü, M. Fuat, “Vakıf Müessesesinin Hukukî Mahiyeti ve Tarihî Tekâmülü”, Ankara, *Vakıflar Dergisi*, S. 2, 1942, ss. 1 - 35.
- Köprülü, M. Fuat, *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*, Ankara, Akçağ Yay., 2005.
- Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, İstanbul, Alfa Yay., 2014.
- Maden, Fahri, “Kırşehir Şeriyeye Sicillerinde Ahi Evran ve Ahi Mesut Zaviyeleri”, *Kırşehir, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, S. 76, 2015, ss. 133 - 146.
- Ocak, Ahmet Yaşar, “Zaviyeler”, Ankara, *Vakıflar Dergisi*, S. 12, 1978, ss. 254 - 256.
- Ocak, Ahmet Yaşar, Faroqhi, Suraiya, “Zaviye”, İstanbul, *İA*, C. 13, 1964, ss. 468 - 476.
- Özdemir, Rifat, “Osmanlı Devleti’nin Tarikat, Tekke ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, Ankara, *OTAM*, S. 5, 1994, ss. 259 - 310.
- Ahmet Tabakoğlu, “Öşür”, *T.D.Vİ.A.*, C. 34, 2007, ss. 100-103.

- Tosun, Sevilay, "Alaiyeli Ebubekir Paşa ve Vakıfları", Sivas, *Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi*, 2003.
- Yakupoglu, Cevdet, "Germiyanoğlu Muhitinde Ahiler ve Ahi Zaviyeleri", *Turkish Studies*, S. 4/3, 2009, ss. 2264-2285.
- Yediyıldız, Bahaeddin, "Vakıf", *İstanbul, İA, C. 13*, 1986, ss. 153 - 172.
- Yediyıldız, Bahaeddin, "XVII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu", Ankara, *Vakıflar Dergisi*, S. 18, 1984, ss. 5 - 41.
- Yediyıldız, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Ankara, TTK Yay., 2003.
- Zeyrek, Özlem Soyer, XVIII. Yüzyılda Kütahya Vakıflarının Sosyal ve Ekonomik Hayata Katkıları, Afyonkarahisar, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi*, 2015.

Extended Abstract

Akhi, since the 18th century, the military structure has become widespread, covering both the Balkans and Crimea, facilitating conquest and march to war, and on the other hand, it correpond to an economic institution that has taken under the protection of craftsmen and workers in towns and cities and directed commercial activities since the time of the Seljuks. The Akhis who played major roles in the establishment and development of the Ottoman Empire, contributed greatly to the progress of the economy with the importance they gave to production and trade.

It is known that Akhi manifests itself almost everywhere in Anatolia. Akhi dervish lodges have the characteristics of a social and economic association that enables artists and tradesmen to meet in solidarity, as well as turning into a home of culture and sufism that can properly meet the moral and spiritual needs of its members. In our article, where we will examine the activities of the Akhi, who undertook important activities in the society thanks to the foundations and lodges and foundations belonging to the Akhi constitute a very significant amount, By analyzing these together, it will be possible to address the economic, social and financial situation of the Akhis lodges in Kütahya example.

In this respect, revealing the Akhi existence before the Ottoman Empire and during the Ottoman Empire is very necessary in order to understand the functions and continuity of the Akhi organization throughout the sanjak. Among the detailes boks of the Kütahya sanjak, the boks numbered TD 45 and TD 49 are in the state archive, while the book numbered TD 45 is in II. The notebook numbered TD 49 correspond to the Bayezid Era and the period between 1512 and 1513. Although the date of book numbered TD 262 is not known exactly, it is clearly seen that the book numbered TD 617 covers the yeras 1606-1067. Amonh these notbooks numbered TD 47, TD 158 and TD 48 are located in the Kuyud-ı Kadime Archive. Although the books numbered TD 47and Td 48 belong to the period between 1570 and 1571, the date of the book numbered TD 158 is not known exactly. The book, numbered TD 369, which is on of the foundation books of the Kütahya sanjak and located in the state archive belongs to the period between 1571 and 1572. Again, from the books belonging to the sanjak, BOA, C. EV, nr. 531; BOA, C. EV, nr. 91; BOA, C. EV, nr. 525; BOA, C. EV, nr. 73; BOA, C. EV, no. Cevdet foundation books numbered 242, KŞS, nr. 6302; KŞS, nr. 6298 ve KŞS, nr. 6294, VGMA, no. Foundation book number 189, Ammunition number 91 and 96, Judgement books numbered 1,2,8,9,12,13 and İE, EV, no. Various documents numbered 34 also contain vey important information about the Akhis.

Based on the information we have collected from relevant sources, we will try to identify the foundations, dervish lodges, mosques, farms and settlements called Akhis belonging to the Akhi specifically in the Kütahya sanjak. From this sentence, the aim of this study is, the aim is to determine the transfer of foundations donated to the dervish lodges through archive documents of different funds and travel books, what kind of work the people who own the dervish lodge did, the roles the Akhi dervish lodges in the settlement of the region, the functions of the Akhi dervish lodges, the foundations connected to the dervish lodges and the income of these foundations.

